

придаток того ж партійного і господарського апарату", вони стали слухняним зряддям у руках "вождя всіх трудящих" для зниження зарплати робітників і їхнього життєвого рівня. Форма одержавлення профспілок була грубою, бюрократичною і карикатурною. Ставши "приводним паском" пролетарської диктатури, професійні спілки втратили майже весь авторитет в очах робітництва.

Наукова цінність монографічного дослідження полягає ще й у тому, що в ньому автор робить спробу показати здійснення національної революції в Україні наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років, яка засвідчує, що одним з найдієвіших факторів у її прелюдії стали широкі соціальні рухи, найвпливовішим з яких був і залишається робітничий рух, який прорвався назовні через залізний панцир радянської системи найчастіше страйками, іншими соціальними конфліктами. У цей час в Україні робітничий рух все більше проявляється як профспілковий рух.

М. Д. ВЕРЕЗОВЧУК (Київ)

В. І Пристайко, Ю. І. Шаповал

*СПРАВА "СПІЛКИ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ":
НЕВІДОМІ ДОКУМЕНТИ І ФАКТИ
Науково-документальне видання.*

К: Інтел., 1995. — 448 с.

Що найважче для сприйняття? Найтяжче — вірно бачити те, що знаходиться перед очима, відповів старовинний мудрець за легендою. Не сама істина науки важка. Найтрудніше — очищення істини від мулу перекручень, фальсифікацій, від успадкованої неправди. І незамінним у цьому процесі є вивчення і оприлюднення документів в усій їх повноті. Саме тому значну цінність становить поява науково-документального видання В. І. Пристайка і Ю. І. Шаповала "Справа "Спілки визволення України": невідомі документи і факти". Книгу присвячено одному з найвідоміших інспірованих політичних процесів доби сталінізму, який відбувся навесні 1930 р. З якою метою було організовано цю справу? Чому підсудним, до яких належало чимало відомих українських інтелектуалів, було пред'явлено такі, так би мовити, тотальні звинувачення? В яких умовах ряд підсудних вижали безпідставні обвинувачення на свою адресу? Як склалися надалі їхні долі, а також долі "режисерів" та "виконавців" з органів безпеки, котрі організували процес і керували ним? На ці та інші запитання дають відповіді автори видання. При цьому вони спираються на документальні дані, серед яких чимало невідомих раніше архівних джерел, що вперше вводяться в науковий обіг.

Книга складається з двох основних розділів. Перший "Пролог великого терору" являє собою авторське дослідження ходу, місця і ролі процесу в справі "СВУ" в історичному контексті 20—30-х рр., другий "Справа "СВУ": документи і матеріали" включає в себе добірку документів і матеріалів, переважно архівних, що стосуються цієї справи, які практично публікуються вперше. Органічною складовою частиною видання є додане до нього емоційне есе редактора книги І. Ільєнка.

Слід сказати, що авторам вдалося реалізувати свій задум: не просто висловити власну точку зору на справу і процес "СВУ", а й зробити надбанням широкого загалу частину із віднайдених документів.

В книзі переконливо показано), що справа "СВУ" (автори доречно беруть назву цієї організації в лапки, як міфічної) стала однією з

важливих ланок, за допомогою яких сталінський тоталітарний режим приборкував інакомислячих, приписуючи їм опір політиці форсування індустріалізації та колективізації, знищував навіть натяки на демократію. До суду було притягнуто, згідно зі сфабрикованими звинуваченнями, 45 осіб, серед них академики і працівники ВУАН, професори і студенти вузів, священослужителі української автокефальної церкви, письменники, редактори, кооператори, правники, бібліотекарі. Всіх їх безпідставно визнали винними, засудили до різних строків тюремного чи гулагівського ув'язнень, які закінчувалися розстрілом або безперервним продовженням (вже без судових інсценізацій) покарання. Але це було судилище не тільки над конкретними особами, чії життя безжалісно перемолов кривавий молох сталінізму, а й над цілим періодом національно-визвольної боротьби українського народу, його потягом до свободи, до можливості самому влаштувати свою долю. Адже не випадково до цієї справи було притягнуто 31 представника різних політичних партій, що активно діяли в Україні, в т. ч. С. Єфремова, який був у свій час заступником голови Української Центральної Ради, В. М. Чеховського — прем'єр-міністра УНР, А. В. Ніковського — міністра закордонних справ УНР тощо. Впаде у вічі і зовсім не випадковий збіг назв міфічної "СВУ" кінця 20-х рр. і реальної Спілки визволення України, яка існувала в 1914—1918 рр. Режисери процесу намагалися приписати обвинуваченим всілякі політичні зв'язки з українською еміграцією, з іншими державами.

Матеріали видання свідчать, що в документах (тільки судова справа "СВУ" налічує понад 200 томів) не зафіксовано жодного з інкримінованих підсудним конкретних злочинів. Йдеться про наміри, розмови, проекти, але не про конкретні дії. Та й вірогідність усіх цих намірів і розмов підтверджувалася зізнанням самих звинувачених, які добувалися методами тиску, шантажу, прямого фізичного впливу. Остаточно реабілітовані ще в 1989 р., засуджені у цій справі повністю пройшли нестерпний шлях фізичних і моральних страждань. Збірник розкриває механізм тієї диявольської кухні, де ставили тавро державних злочинців на безневинних людей, де приречені були справді "поза межами болю".

Видання важливе не тільки документальним дослідженням однієї з багатьох болісних сторінок української історії. Йдеться про більше. Воно спонукає до роздумів про її уроки, про норми державотворення, про підвалини політичної стратегії й тактики. Щоб подібне не могло повторитися при будь-якому перебігу подій і будь-якій державній системі, яку б назву вона не мала.

Справа "СВУ" була однією з багатьох "задумок" Сталіна. Йдеться про його стратегію "боротьби з націоналізмом" шляхом знищення «вносів» таких ідей. З 1928 р. за вироками колеги ДПУ розстрілювалися великі групи політичних діячів у різних кінцях СРСР. Сигналом тут стала т. зв. "кримська справа", яку відмовився прийняти на розгляд навіть Верховний суд Союзу. Але це не врятувало тодішнього керівника кримської автономії В. Ібраїмова і його співпрацівників від страти за заочним позасудовим вироком. А потім пішли "справи" грузинських меншовиків, вірменських дашнаків, азербайджанських мусаватистів, чеченських чермоївців, туркестанських пантюрокістів, татарських панісламістів, білоруських нацдемовців, "шахтинська справа", "справа промпарті", "справа всесоюзного бюро меншовиків". Справа "СВУ" значною мірою вирізнялася серед них тим, що вона стосувалась другого за чисельністю народу на терені Союзу, була доведена, на відміну від інших, до розгляду в суді (не випадково її організатори отримали ордени) і, головне, була ударом не тільки по безпосередніх звинувачених на процесі, а й по всіх тих, хто плекав ще надії на вільний національний і соціальний розвиток, в т. ч. і тих, хто стояв при владі, був у складі

КП(б)У, вірив у правильність політики партії, в необхідність поглиблювати "українізацію". Не випадково силою партійної дисципліни, рішеннями ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У було запрограмовано хід процесу, виконавцями судової розправи над українською інтелектуальною елітою були відомі партійні і державні діячі. Вони не змогли розгадати задумів великого інквізитора, не зуміли піднятися над ідеологічними догмами, якими і керувались на процесі. Адже, як переконливо показано в книзі, юридичних, правових засад для цієї "справи", як і багатьох інших, не було.

Звичайно, тема і обсяг книги не дали змоги авторам детальніше прослідкувати долю вершителей процесу "СВУ". Було б доречно хоч якоюсь мірою торкнутись подій 1932—1934 рр. на партійно-державному олімпі УСРР. Це б дозволило більш рельєфно показати "хитру механіку" Сталіна, за допомогою якої він одних задушував руками інших, останніх відправляв на той світ зусиллями третіх і т. д. і т. п. Так було забезпечено той радикальний поворот в ідеології і політиці взагалі і в національній політиці зокрема, за яким український, а також інші місцеві національні рухи оголошені головною небезпекою. Термін "великоруський шовінізм" був назавжди виключений із лексику радянської партійно-політичної еліти і преси.

Книга Пристайка В. І. і Шаповала Ю. І. привертає увагу глибоким проникненням у сутність трагічних подій, багатющим документальним матеріалом, розкриває перебіг однієї з цих подій в історії України. Це повний шани і скорботи вінок на уявну могилу безневинно загиблих за сфальсифікованим процесом "СВУ", всіх, хто постраждав у лещатах кровожерної машини сталінських репресій.

ШЕВЧЕНКО В. Ф.: (Київ)

Марта Богачевська-Хомяк

БЛИМ ПО БІЛОМУ.

ЖІНКИ В ГРОМАДСЬКОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ

1884—1939

К.: Либідь, 1995.—424 с.

Рецензована книга з'явилася наприкінці 1995 р., тобто через сім років після англомовного оригіналу, виданого Канадським інститутом українських студій в Едмонтоні. Оригінал здобув премії Асоціації славісток США та Антоновичів і користується популярністю серед західної діаспори.

Марта Богачевська-Хомяк народилася на Львівщині. З дитинства живе в США. Закінчила Пенсільванський університет і аспірантуру в Колумбійському університеті. Вивчала східноєвропейську історію, спеціалізувалася з історії Російської імперії. 1968 р. захистила докторську дисертацію з історії російської філософської думки другої половини XIX ст. 1976 р. надрукувала ґрунтовне дослідження про Сергія Трубецького та інших забутих російських філософів. Коли О. Прицак розпочав українознавчі дослідження в Гарвардському університеті, вирішила переорієнтуватися на історію України, якою захоплювалася з дитинства, і розпочати серію праць про українську інтелігенцію.

Наміри ці здійснилися наполовину: М. Богачевська-Хомяк справді стала спеціалістом з історії України, але зайнялася не інтелігенцією, а